

KEMPELEN FARKAS ÉS A SZÖLKUP ALAPSZÁMSOR

SIMONCSICS PÉTER

1791-ben jelent meg Bécsben Kempelen Farkas könyve, *Az emberi beszéd mechanizmusa, valamint a szerző beszélőgépiének leírása* német és francia nyelven [német címe: Wolfgang von Kempelen, k.k. wirklichen Hofrats *Mechanismus der menschlichen Sprache nebst Beschreibung seiner sprechenden Maschine*. Mit XXVII Kupfertafeln. Wien bei I.B.Degen 1791.] 2 év híján 200 év múltán, 1989-ben adta ki a Szépirodalmi Könyvkiadó a könyvet Mollay Károly fordításában, amely a fonetikus Tarnóczy Tamás szakmai felügyelete mellett készült. Kettejük és a szerkesztő, Szilárd Gabriella együttműködésének eredményeképpen kiváló kiadvány született, amely egyaránt kielégíti a szűkebb szakma, a nyelvészet és a tágabb értelemben vett művelt publikum érdeklődését. Az elkövetkezőkben magam is ennek a kiadásnak az adataira támaszkodom, ámbar tisztában vagyok azzal, hogy a tudományos hitelességet az eredeti kiadás használata biztosíthatná teljes mértékben – ha ilyen elérhető. Most azonban nem vagyok abban a helyzetben, hogy felkutassak egy eredeti példányt, amelyből Tarnóczy Tamás becslése szerint mintegy 20–30 darab létezhet az országban.

Kempelen Farkas (1734–1804), a sakkozó automatájáról elhíresült zseniális föltaláló a fölvilágosodás tipikus alakja, garabonciás, akit elbűvölnek a gépek, s aki gépeivel elkápráztatja a közönséget, akit vonz távoli világok egzotikuma, és izgatnak a múlt kódébe burkolt teremtés titkai. Teremtés és megismerés, mechanika és egzotikum, racionalizmus és misztika, agyafűrt szerkezetek és szemfényvesztő csalafintaságok jellemzik működését, mint kortársaiét: Mozartét, Csokonaiét, Sajnovicsét, Gyarmathiét és Casanovaét is (ahogy Fellini láttatta velünk). E szellemi háttér előtt kell szemlélnünk Kempelennél a nyelv (és a nyelvek) létrejöttének a kérdését (makrokozmosz), s ettől nem függetlenül a nyelv működésének a mikéntjét (mikrokozmosz). Kempelen talán az első kortársai között – Ausztria–Magyarországon mindenképpen –, aki együtt szemléli a nyelv (nyelvek) genezisének és mechanizmusának a problémáját. A nyelvi genezist illetően lényegében fölveti a nyelvészetben ma is egymással vitatkozó két elvet, hogy ti. a nyelv lehet velünk született, de lehet elsajátított képességünk is (innatista vs. behaviourista fölfogás). Megfogalmazásánál jobbat, hogy „a legtágabb értelmezés szerint a nyelv az a képesség, hogy érzéseinket és gondolatainkat másokkal jelek útján közöljük” (Kempelen 1791/1989: 39) ma sem találni. Megközelítése, amelyben nem választja el az állati „nyelvet” az emberitől, megelőlegezi a modern szemiotika (humán- és zoosemiotika) fölfogását. Naivan, mégis ésszerűen hangzik, amit olvasunk: „Ha a kakas mereven leeresztett szárnyakkal fordul a tyúk egyik oldala felé – ha a hím galamb szokása ellenére egyszerre páros lábbal szökell a nőstényhez, szökellés közben pedig farkával súrolja a földet, ha búgatva meghajol előtte, majd egészen felegyenesedik – mit akarnak ezek a mozdulatok kifejezni? Ó, a következmények nagyon szépen mutatják, hogy a tyúk is, a

nöstény galamb is, a néző is megértette. [...] Ez a nem megtanult, hanem természetadta hang- és mozdulatnyelv az embernél még gazdagabb kell, hogy legyen, hiszen az ember szellemi fölényben van az állattal szemben az utánzási készség tekintetében is, ami mindenféle nyelvnek az alapja, tehát mindenképpen előnyben van. Ennek a természetes nyelvnek továbbá, éppen mivel természetadta, minden ember számára érthetőnek kell lennie. Hogy valóban létezik ilyen univerzális nyelv, az száz példával is bizonyítható. Az a sok tengeri hajós, aki felfedezésekre indult, világtengereket szelt át, egészen új népeket talált, s ott bizonyára nem akadt tolmácsra, mégis beszélt velük, anélkül hogy hangnyelvüket megértette volna. A közös nyelv pedig taglejtésekből, valamint fejükkel és kezükkel adott jelekből állt, amelyekhez néha még hangokat is hallattak, és szükségleteikhez képest megértették egymást” (Kempelen 1791/1989: 45–47).

Ma már tudjuk, hogy a gesztusnyelvek is különböznek kultúráról kultúrára, azaz végső fokon bennük is megvan – a motiváltság mellett – a „megegyezés”, a konvencionális, amelynek Kempelelnél jobb megfogalmazását a beszélt nyelvre vonatkoztatva ma sem olvashatni: „A nyelv első feltalálói maguk között megegyeztek abban, mit jelentsen minden egyes ilyen hangjel. Ez a megegyezés azonban nem tényleges megbeszélés alapján történt, hanem megszokás alapján, ami ellen senki nem emelt óvat, s így lassanként általánossá és végül törvénnyé vált”. A beszélt nyelvet – mint a fenti idézetből is láthatjuk – Herder nyomán emberi alkotásnak fogja föl: „Herdernek jutott osztályrészül, hogy ebben a sötétségben világosságot gyűjtson, és alapjaiban bizonyítsa be, hogy az ember maga találta ki a nyelvét – magának *kell*ett kitalálnia” (vö. Herder 1789). Ha a nyelv teremtett volna (monogenezis), akkor a mai nyelvek visszavezethetők volnának erre az egyetlen alapnyelvre, márpedig tessék megnézni a következő szójelöléseket [olvasd: szó+listákat], mondja Kempelen, ezek között semmiféle etimológiai összefüggést nem lehet találni: „Nyilván megfigyelhető, hogy az egyes nyelvek leginkább a számok megnevezését kölcsönözték egymástól. Ha összehasonlítjuk az európai nyelveket egymással – a magyart és néhány orosz tartományt kivéve – feltűnő hasonlóságokat vehetünk észre. Ha azonban tovább megyünk és egymástól távoli népeknél – amelyek más-más világrészben élnek és egymást föltehetően sohasem ismerték – megnézzük a számokat, akkor ugyanolyan feltűnő különbségeket fogunk találni. Számos olvasóm bizonyára szívesen veszi, ha itt néhány meggyőző példát talál arra, hogy más népek milyen különbözően nevezik meg a számaikat” (Kempelen 1791/1989: 63–64).

Kempelen gondolatmenete plauzibilis ugyan, ma mégsem érthetünk vele egyet. A nyelv, ill. a nyelvek eredete olyan távoli múltba vész, ameddig az összehasonlító nyelvészet nem képes eljutni. A mai értelemben vett jól artikulált nyelv(ek) lehetséges kezdetét a régészeti, az összehasonlító antropológia, a humán genetika, az agy kutatás és a kognitív pszichológia összhangra hozott eredményei folyamatosan pontosítják az időskálán, de a feltételezett kezdetek bármelyik időpontját válasszuk is az utóbbi évtizedek kutatásaiból – százezer évvel ezelőtől másfél millió évvel ezelőtlig –, áthidalhatatlan az időbeli távolság ezek és az összehasonlító nyelvészet módszerével elérhető maximum tízezer évvel ezelőtti kor között. Ezt a tudást nem kérhetjük számon Kempelelen. Ő a mai, verifikálható ismereteinkig vezető út legeleje állott, és csak csodálni lehet, hogy milyen széles horizontot fogott be pillantása, hogy milyen jól tette

föl kérdéseit, röviden: hogy milyen jól tudott gondolkodni. Az összehasonlító módszer, amellyel ellenőrizhette volna elképzeléseit, éppen akkor kezdett kiforni, tehát nem volt még közkinccs, amelyet használhatott volna.

Kempelen szemléletének nyitottságát és jó ítélőképességét mutatja a magyar nyelvről adott tömör és lényegre törő jellemzése: „A magyar nyelvnek előjárósók helyett leggyakrabban csak ragjai vannak, amelyek a főnevekhez kapcsolva velük egységet alkotnak. Az *Erdő* jelentése ‘Wald’, *Erdőben* ‘in dem Walde’. A *Vass* jelentése ‘Eisen’, ‘aus Eisen’ pedig *Vassból*. Az igéknél egyetlen szóval fejezi ki a cselekvő és a szenvedő személyt, tehát ‘ich liebe’ *szeretem*, ‘ich liebe dich’ *szeretlek*. A névmást a főnév különböző végződése jelölik, *Sziv* ‘Herz’, ‘mein Herz’ *Szivem*, ‘dein Herz’ *Szived*, ‘sein Herz’ *Szive*.

A német *ich kann*, *ich lasse* igék, ha segédigék gyanánt használjuk őket, a magyar nyelvben teljesen ismeretlenek, mindkettő jelentését maga az ige fejezi ki, mégpedig az igébe betoldott szótaggal. *Látok* ‘ich sehe’, *láthatok* ‘ich kann sehen’. *Csinálok* ‘ich mache’, *csináltatok* ‘ich lasse machen’. Ha egy cselekvést egymagában akarok megjelölni, például ha azt akarom mondani ‘ich schreibe’, anélkül hogy határozottan utalnék arra, mit írok, akkor az igének *k*-ra kell végződnie, tehát írok, ha ellenben azt akarom mondani ‘ich schreibe diesen Brief’, akkor mindig *-m*-mel kell végződnie, *ezt a levelet írom*. A német ‘ich habe’ a magyarban hiányzik, ehelyett azt mondják ‘ist mir’, *vaگون*; ‘ich habe es nicht’ az egyetlen *nincs* szóval fejezhető ki. Csak egyetlen névelő van mindegyik nem számára egyes számban és többes számban egyaránt, ez: *az*.

Az igenlés (német *ja*), amelyet a legtöbb egyéb nyelv ismer, a magyarban nem található: ha megkérdezik az embert, vagy a kérdés igéjét kell megismételni, például ‘bist du gewesen?’ felelet: ‘ich bin gewesen’, vagy pedig csak azt mondja az ember *úgy* ‘so’ vagy *igenis* ‘und zwar sehr’. A német szavak előtagjainak a magyarban utótagok felelnek meg, azaz ‘glücklich’ *szerencsés*, ‘unglücklich’ *szerencsétlen*. A legkülönösebb, ha nagy mennyiségről vagy akár meghatározott számról van szó, akkor a főnevet egyes számba tesszük. Nem azt mondjuk ‘in diesem Stall sind sechs Pferde’, hanem ‘ist sechs Pferd’. Vannak szavak, amelyek tökéletesen kifejezik azt, amihez minden más nyelvben három szó kell: ‘mein älterer Bruder’ *Bátyám*, ‘mein jüngerer Bruder’ megint egy egészen más szóval *Eötsém*. Ugyanúgy ‘mein ältere Schwester’ *Néném*, viszont ‘mein jüngere Schwester’ *Húgom*. E nyelvnek még számtalan hasonló sajátossága van, amelyekkel azonban nem akarom az olvasót fárasztani. Elég az hozzá, a hivatkozott példák alapján is meggyőződhet arról, hogy a magyar nyelvnek sajátos szavain kívül saját, nem más nyelvektől kölcsönzött szerkezete van” (Kempelen 1791/1989: 66–68). Az idézet egyúttal fényt vet arra a XVIII. századot jellemző, de sokszor figyelmen kívül hagyott körülményre is, hogy a diakronikus szemléletű kutatások megindulásának előfeltétele a szinkronikus felfogás általános ismerete volt – a nyelvészetben is, amit e néhány soron túl Kempelen fonetikai tudása is bizonyít.

*

Kempelen tizenkét nyelven adja közre könyvében a számokat 1-től 10-ig. Forrása Benjamin Schulz tranquebari (?) dán királyi misszionárius *Orientalisch- und*

Occidentalisches A-B-C-Buch (Naumburg és Zeitz 1769) c. műve volt. A Kempelen által felsorolt nyelvek a következők: magyar, török, lamui, lauri, formozai, feku, guineai, hottentotta, szibériai-osztják, kalmük, tanguti, avar. Ezek közül a magyart, a törököt, a kalmüköt, egy Kelet-Európában beszélt mongol nyelvet és az avart, ami egy kaukázusi nyelv (és nem azonos a honfoglalás előtti Pannoniában élt nép török nyelvével), tudtam könnyen azonosítani. A lamui képzeltetleg azonos a tunguz nyelvek egyikével, a lamuttal, saját nevükön evennel, a lauri talán a luoravetlannal, amit csukcs néven ismer a világ. A formozai az ausztroneéz eredetű tajvani őslakók valamelyik nyelve, atajal, coní, pajvan, ez utóbbin belül ami, bunun, pajvan vagy szároa lehet (forrás: *Britannica Hungarica*). A guineai talán a mai Guineában beszélt nyolc nyelv egyike (baszari, pular, kisszi, koniagi, kpelle, loma, malinke vagy szuszu), a hottentotta pedig valószínűleg a Namibiában beszélt khoisan nyelvek közé tartozó khoikhoi nyelvek egyikét (namát, korát, grikvát) jelöli (forrás: *Britannica Hungarica*). A tanguti talán a tunguz, saját nevükön evenki. Azonosítatlan marad a feku.

Utóljára hagytam a szibériai-osztják elnevezést, ami pedig kezdettől fogva, amióta csak e könyv a kezembe került, leginkább izgatta fantáziámat. Már maga az elnevezés, szibériai-osztják föltűnt, mert szokatlan, ill. ismeretlen a szakmában. Van ugyanis jenyiszjei-osztják – ez a rejtélyes eredetű ket, és van továbbá osztják-szamojéd – ez pedig a szölkup korábban használt elnevezése. Szibériai-osztják elnevezéssel azonban eddig még nem találkoztam, ami érthető is, ha meggondoljuk, hogy nincs nem-szibériai osztják, mert minden osztják szibériai. Utólag persze könnyű tisztán látni. Annál nehezebb volt a XVIII. században, amikor az a kevés tudósítás, ami első kézből származott, többszörös áttétellel juthatott csak el a felhasználóhoz, esetünkben Kempelenhez. Akkor és ott, Ausztria–Magyarországon – ahogy Mikszáth mondaná – a „szibériai-osztják” elnevezés is hír volt. Márcsak azért is, mert a pontatlan elnevezés létező nyelvet jelölt, a szölkupot. Az alábbi táblázat 1. oszlopában a számok, 2. oszlopában a (Schulz 1769 nyomán) Kempelen megadta szölkup neveik szerepelnek, a 3. oszlopban a tazi nyelvjárás megfelelő nevei (Helimski 1980 nyomán), a 4. oszlopban a különböző váltakozások, az 5. oszlopban pedig az általam helyreállított alak.

Szám	Kempelen (Schulz nyomán)	A tazi nyelvjárás (Helimski nyomán)	Váltakozások	Helyreállított alak	Jelentés
1	Oker	<i>ukkyr</i>	<i>o ~ u; -e ~ -y</i>	<i>oker</i>	
2	Schida	<i>šitty</i>	<i>-a ~ -y</i>	<i>šida</i>	
3	Nakor	<i>nōkyr</i>	<i>-o ~ -y</i>	<i>nakor</i>	
4	Thett	<i>tetty</i>	<i>-ø ~ -y</i>	<i>tett</i>	
5	Nomblach	<i>sompyla</i>	elírás: <i>n-</i> helyett <i>s-</i>	<i>somblay</i>	
6	Mocktin	<i>muktyt</i>	<i>o ~ u-</i>	<i>moktyn</i>	
7	Hälsch	<i>sel'cy-sēl'cy</i>	<i>s- ~ h-</i>	<i>helž</i>	
8	Stagwet	<i>šitty-ca-köt < šitty-caŋkitil'-köt</i>	szinkópa; <i>kwet ~ köt</i>	<i>šta-ž-wet</i> [šida-ža-kwet]	'kettő híján tíz' < 'kettő hiányzó tíz'
9	Okrasiawet	<i>ukkyr-ca-köt < šitty-caŋkitil'-köt</i>	szinkópa; <i>kwet ~ köt</i>	<i>okra-ža-wet</i> [oker-ža-kwet]	'egy híján tíz' < 'egy hiányzó tíz'
10	Pawoget	<i>köt / pōpy köt</i>		<i>pawo get</i> [papo kwet]	'kerekén tíz'

A Kempelen közölte számsor nyelvjárási sajátosságai világosan a szölkup ún. középső nyelvjárására utalnak. Ezek a következők:

- szemben az északi nyelvjárásokkal itt nyíltabb magánhangzók az első és a második szótagban: *u-* helyett *o-*, *-y* helyett *-a* ill. *-o*,
- *s-* helyett *h-* szókezdő helyzetben ld. a 7-es számot [de: az '5' szókezdő *s-*sze megmaradt!], ez különösképpen narimi és vaszjugáni sajátosság,
- intervokális helyzetben a gemináták egyszerűsödnek, a feszes zárhangok és affrikáták lazakká lesznek, ld. 1, 2, 5, 7, 8, 9, 10.,
- szemben az északi *kę-*, *kö-*, *qę-*, *qä-* (továbbá *cö-*, *cü-*, *cę-* ill. *tö-*, *tę-*) szekvenciákkal a déli és a középső nyelvjárásokban *kwe-*, *qwe-*, *kwa-*, *qwa-* (továbbá *cwe-*, *cwe* ill. *twe*) található,
- ellentétben a középső nyelvjárások várható orális variánsával a 6 itt szereplő alakjában szóvégi nazális szerepel neutralizációs helyzetben, *moktyn*,
- a szóvégi felső nyelvvállású magánhangzók lekopása megkezdődött, ld. a 4-es és a 7-es számot.

E vonások közül több mutat arra, hogy az északi (tazi) nyelvjárás perifériális voltához képest ez a centrális nyelvjárás, számos újítással (szókezdő *s > h* változás, feszes > laza zárhangok és affrikáták, szóvégi felső magánhangzók kopása), de csaknem ugyanannyi megőrzött régiséggel (melyek közül a legfontosabb a nyíltabb magánhangzók megőrzése, a *t/c* és *k/q* labializációja).

A Kempelen által megjelölt forrás kiadási éve (1769) azonos a *Demonstratio* első, kopenhágai kiadásának évével. A szölkup számok forrását – a rendelkezésemre álló bibliográfiai adatok szerint – Philipp Johann Strahlenberg *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia* (1730) c. könyvében, Johann Eberhard Fischer *De origine Ungarorum* (1756) c. kéziratában és *Sibirische Geschichte* (1768) c. könyvében, továbbá *s* talán legvalószínűbben *Vocabularium continens trecenta vocabula triginta quattuor gentium...* c. kéziratot szójegyzékében kell keresnünk. Bárki is volt a följegyző, Ausztria–Magyarországon ez az első híradás a szamojédookról, hiszen Gyarmathi Sámuel Affinitasa csak 1799-ben jelenik meg (*s* az sem itt, hanem Göttingában).

Szamojéd számok tízig

Janhunén így rekonstruálja a proto-szamojéd alapszámsort:

ø = redukált magánhangzó

„	1	*o(-)p	az *o(-) '1' képzett alakja
	2	*kitä	< proto-uráli *kektä/*käktä
	3	*näku(-r)	? azonosít(hatat)lan elemekkel képzett alak
	4	*tettø	
	5	*sømpø-längkø	egy máshonnan ismeretlen többlől képzett alak
	6	*møktu(-)t	? azonosít(hatat)lan elemekkel képzett alak

7	* <i>seytwø</i>	< * <i>seyptø</i> < pre-proto-tokhár
8	* <i>kitä(-y-n) + tettø</i>	'2x4', a * <i>kitä</i> és * <i>tettø</i> összetétele
9	* <i>ämäy-tumø</i>	az * <i>ämäy</i> 'másik' továbbképzett alakja
10	* <i>wüøt</i>	< proto-uráli * <i>wixti</i> '5'
[...]		

Azok között a számnevek között, amelyeknek nincs finnugor megfelelőjük csak a '4' tűnik egyetlen oszthatatlan eredeti morfémából állónak, a többiek vagy összetételek, vagy képzett alakok vagy pedig kölcsönszók. A számrendszer általános szerkezete arra enged következtetni, hogy egykor a számlálás csak 1-től 6-ig tartott, amelyben az eredetileg '5' jelentésű szám talán '10'-ként is funkcionált. A '7'-es átvétele után a '8'-ast és '9'-est olyan későn alkották meg, hogy képviseljük a modern nyelvekben valójában nem teljesen egységes. Jelesül a '9'-es kifejezései különböznek egymástól jelentés mértékben, a proto-szamojéd szerkesztésmód megbízható módon csupán két nyelvből igazolható (a nganaszából és a kamasszából)" (Janhunen 1998: 476–477).

Honti László monumentális monográfiája (Honti 1993) minden részletre kiterjedően tárgyalja a címben jelzett témát beleértve az idevágó irodalmat is, miközben ugyanakkor számos invenciózus magyarázattal gazdagítja az uráli számnév-etimológiákat. Munkája hosszú évekre meghatározója és bőséges forrása lesz a kutatásnak. Az itt következő eszmefuttatásban magam is merítek Honti munkájából, ami a szerzőtől megszokott szorgalmas gyűjtő és rendszerező munka következményeképpen a kérdés egész hagyományát is jelenti természetesen. Honti figyelme nem korlátozódik szűken vett nyelvi kérdésekre, hanem kiterjed a téma más diszciplínákkal kapcsolatos területeire (aritmetika), ill. általános szemiotikai aspektusára is (gesztusnyelv). Itt következő ötleteimet én is ez utóbbi aspektusból vezetem elő, és elsősorban gondolatpezdítőnek szánom. Nem állítom, hogy véglegesen leszűrt eredményeket közlök. Itt következő fölvetéseimben sok a föltevés, és hiányzik mögülük a helyszínen szerzett, bennszülöttektől származó ismeret, ami pedig az olyan jellegű kultúrkinccs esetében, mint a számlálás, nélkülözhetetlen. Remélem, hogy spekulációim mégsem teljesen hiábavalóak, hanem egy elkövetkezendő terepmunka cáfolatot vagy megerősítést váró előmunkálatai lehetnek.

Számolás és számlálás, bár rokon fogalmak, nem teljesen azonosak. Az itt következőkben a számláláson van a hangsúly, s abból a föltételezésből indulunk ki, hogy a primitív ember saját testét, mindenek előtt két kezét és ujjait, de olykor más testrészeit is abakuszként, egyfajta természetes számlálógépként használta. Számára egész és rész, az emberi test szimmetriája szemléleti evidencia volt, s bámulatra méltó kreativitással használta föl az emberi test adta természetes lehetőségeket a számlálás-számolás varázslatos technikájához. Számlálásról szólván elsősorban nem gyakorlati eseményekre gondolunk, mint pl. az elejtett vadak megszámlálása, hanem sokkal inkább az olyan rituális vonatkozású jelenségekre, mint a tánclépések vagy az énekelt hangok száma, s velük összefüggésben az énekelt szövegegységek (= verssorok) szótagszáma (vö. Helimski 1989; Niemi 1998).

A Janhunen-adta szamojéd számsor-rekonstrukció nyelvészeti szempontból annyira megbízható, amennyire egy ilyen rekonstrukció csak lehet, a hozzáfűzött

kommentárnak azt a részét azonban, hogy a „[szamojéd] számlálás [esetleg] csak 1-től 6-ig tartott” (Janhunen 1998: 476), szakmai naivitásnak kell tartanom. Az idevágó szakirodalom áttanulmányozása után Honti arra a következtetésre jut, – véleményem szerint helyesen – „dass die verbreitetsten Zahlssysteme auf der Erde auf der ‘10’, ‘5’, ‘20’ und ihren Mischvarianten (z.B. 10er- und 20er-System, s. das französische und das dänische) aufbauen, also auf der Summe der Finger einer oder beider Hände und der Finger und Zehen” (Honti 1993: 30–31). A Janhunen és Honti képviselte álláspont közti feszültség úgy fogalmazható meg egyszerűen és tömören, hogy „habár az uráli alapnyelvben a számoknak csak 6-ig volt neve, számolni ennek ellenére mégis tízig tudtak”. (Természetesen tovább is, de az áttekinthetőség kedvéért a 10 fölötti számokkal, s annak többszöröseivel most nem, illetőleg csak kivételesen foglalkozunk.)

A Janhunen-féle számsor-rekonstrukcióból csak a ‘kettő’ és a ‘tíz’ jelentésű etimónról lehet biztonsággal kijelenteni, hogy uráli eredetű. A kettő közül az izgalmasabb a ‘tíz’ jelentésű etimon, amennyiben a szamojédban mindenütt ebben a jelentésben használatos, míg a finnugor nyelvekben mindenütt ‘öt’ a jelentése. Elfogadom Sammallahti magyarázatát (Sammallahti 1988: 478–554), miszerint az ‘öt’ jelentésű finnugor számnevekben egy **wix-* ‘utolsó, vég’ jelentésű tő rejtezik. Ez az összefüggés pedig egyfajta ujjal számolási ~ számlálási technikára utal, amelyet csak megerősítenének az UEW PFU **kutte* ‘6’ alakjai, amennyiben ezek etimológiailag összefüggének a PU ‘hatol, előre megy; dringen, vorwärtsgehen’ jelentésű UEW-ben **katts*-ként rekonstruált alakjával. Eppen ezért hajlok Lehtisalo véleményére (Lehtisalo 1953), aki a PS **møktu(-)* ‘6’ jelentésű számait egy **møca-* ‘schneiden; über das Wasser gehen’ jelentésű igével hozza kapcsolatba, s tételét eszkimó párhuzamosságokkal támasztja alá (annak értékelésétől – mint lényegtelen részlettől – most eltekintek, hogy Lehtisalo összetételnek fogta fel ezt a számnevet, melynek második eleme ráadásul osztják jövevényszó lett volna). Ezzel kapcsolatban megemlíthető még a latin *sex* számnév és az ‘utánamegy, követ’ jelentésű *sequor* ige etimológiai kapcsolata is (Tálos Andre szóbeli közlése), mint támogató párhuzamosság. Talán még a ‘három’ jelentésű PS rekonstruktum első fele is uráli eredetűnek tartható, ha elfogadjuk a föltevést, hogy a **näkur* képzett szó, amelynek előtagja PS **n3(-)* valamiféle közlre mutató demonstratív névmás lehetett, s képzője azonos a tazi szölkup ‘1’ és ‘3’ =*kyr* morfémájának előzményével (? választóképző). Mellékesen megkockáztatom a föltevést, hogy a finnugor ‘4’ (UEW **ñeljä* ~ **neljä*) ugyanennek a demonstratív névmásnak lehetne esetleg a továbbképzett alakja.

És nem áll tőlem távol az a gondolat sem, hogy a proto-szamojéd **tetto* tövében is egy **tä*~**te-* demonstratív névmás rejtőzhet, s hogy maga a szóbanforgó alak reduplikáció eredményeképpen állhatott elő, melynek eredeti jelentése olyasféle lehetett, mint a magyar **remonstratív** névmási ‘emez’. (A **remonstratív névmás** terminus technicus Lotz Jánostól származik, aki a magyar demonstratívumok 3 osztályát különbözteti meg: demonstratív, pl. *ez*, remonstratív pl. *emez*, identatív pl. *ugyanez*, Lotz 1939: 109). Ha a proto-szamojéd **sømpø-längkø* ‘5’ első tagját kapcsolatban állónak vélem a proto-szamojéd **søma* ‘jó’ tövével, akkor a **sømpø* -ban is képzett alakot kell látnom, ahol a **-p(ø)* olyasféle komparatívumképző, mint ami az ‘1’ proto-szamojéd alakjában is szerepel, **o(-)p*. A második tag **-längkø* pedig valamilyen duális

választóképző lehet (vö. tazi szölkup *-la, -laqy* középfokképzőt). Az ‘5’ számnév PS alakjának jelentése tehát ilyesféle lehetett ‘a jobbik [kéz]’. A PS számsor jelentése 5-ig tehát ez lehetett: ‘egy’, ‘kettő’, ‘ez’, ‘emez’, ‘jobbik [kéz]’.

A PS **møktu(-)i* ‘6’ sem választanám el a szintén PS **møca-* ‘elvágni ill. vízen átmenni’ jelentésű igeitől, mert az eszkimó, a latin, nem utolsó sorban a finnugor példák, köztük a magyar bátorságot öntenének belém. Vitatkoznék Janhunén és a MTESz felfogásával, melyek szerint „a számlálás egykor 6-ig tartott” ill. „a *hét* rendszerint mint a sokaság kerek száma szerepel [az ugor nyelvek népköltészetében]”. Tekintettel a magyar *húsz* számnév és vogul, osztyják, zürjén, votják és mordvin megfelelőinek művelődéstörténeti hátterére, hogy az ti. az ‘ember’ jelentésű etymonnal azonos (Fabricius-Kovács 1959, 1960), vagy akár a magyar *öt* és finnugor megfelelőinek eredeti ‘utolsó, végső’ jelentésére, ami – ha az ujjal számolás technikai terminus technicusaként fogjuk föl – föloldhatja a szamojéd megfelelők ‘10’ jelentésével kapcsolatos aggályokat.

Példák az ujjon való számlálásra

Abból indulok ki, hogy finnugor őseink illetőleg szamojéd rokonaink egészben látták a világot, s benne önmagukat (ld. ‘húsz’ = ‘ember’), és nyilvánvaló volt számukra az emberi test, testrészek szimmetriája. A norvég lapp Filip Mikkelsen például úgy számolt ujjaival háromig, hogy – miközben többi ujját zárva és maga felé fordítva tartotta – először jobb kezének mutatóujját, ‘1’, utána középső ujját, ‘2’, s végül hüvelykujját, ‘3’ mutatta föl. Itt tehát az ‘1’-t képviselő mutatóujj alkotja a szimmetriatengelyt. Sematikusan valahogy így:

‘1’	‘2’	‘3’
○ ○	○	/

A szölkup számsor első három tagjának nyelvi megformáltsága viszont egy olyan szimmetriát mutat, ahol a szimmetriatengelyt a ‘2’ alkotja:

‘1’	‘2’	‘3’
<i>ukkyr</i>	<i>šitty</i>	<i>nōkyr</i> ,

ahol a *-kyr* képzővel jelölt ‘1’ és ‘3’ alkotnak szimmetrikus párt.

Az előbb már láttuk azt is – a *hat* finnugor megfelelőinek ‘átmegy a vízen’ jelentésére gondolok –, hogy a másik kéz ujjaira való *átmenet* elnevezése más népek kultúráiban is kapcsolatban áll a ‘6’ jelentésű szám nevével. Hogy a szamojéd rokonoknál hogyan lett a **wixti* etymon jelentése ‘10’, ami a finnugor ősóknál még ‘5’ volt, annak okát szerintem megint csak az ujjal való számolás technikájában kell keresni. Mondottam, hogy e szó eredeti jelentése ‘végső, utolsó [ujj]’ volt. A két kéz egymáshoz való viszonya szimmetrikus akár kifordított, akár lefordított tenyérrel nézzük is őket. Többféle ujjal való számolás létezik, van, amelyik a kisujjon kezd, s a hüvelykujjon végzi (norvég lapp, orosz, román, angolszász), van amelyik a hüvelykujjon kezd, s a kisujjon végzi (magyar, török), de mindkettőre jellemző, hogy

a másik kézen is ugyanott fejezi be, ahol az első. (A jobb kéz, a jobb kéz felőli irány stb. az értékek skáláján a proto-szamojéd korban is magasabb rangú volt, mint a bal. Erre utal, hogy a 'bal' jelentésű fő összefüggésben áll a 'nevel, etet' jelentésű igetövel – gondoljunk egy anyára, aki bal kezében tartja gyermekét, s jobbal főz, házimunkát végez, állatot terel stb. –, míg a 'jobb' azonos az 'igazi'-val, amivel dolgozni lehet. A nyenyecéknél például a jobb és a bal, 'hát felőli irányként' és 'arc felőli irányként' van megkülönböztetve minden bizonnyal a kezek nyilazásban játszott szerepe alapján – ez is szimmetria.) A számláló tehát a szimmetrikus rendet követi, s nem a lineárisat. Lássunk egy ilyen lehetséges számolást a jobb kézen kezdve (magyar rendszer; adatközlő: Simoncsics Dániel, 7 éves)

6	7	8	9	10		5	4	3	2	1
\										/
bal						jobb				

vagy egy másikat (norvég lapp rendszer; adatközlő: Filip Mikkelsen, 52 éves)

10	9	8	7	6		1	2	3	4	5
\										/
bal						jobb				

Mind a – kezdő – jobb, mind a – befejező – bal kéz kis-/hüvelykujjára illik **wixti* 'végső, utolsó [ujj]' megjelölés. Meg kellett tehát különböztetni az egyik 'utolsó'-t a másiktól. A jobb kéz dominanciáját reprezentálja a proto-szamojéd **šompə-längkə* '5' rekonstrukció (eredetileg talán '[a kettő közül a] jobbik' volt a jelentése, s az egész öt ujjat mutató kézre vonatkozott), amely miután szerepét a számolásban betöltötte, „fölszabadítja” az 'utolsó' jelentésű etymon fölhasználását a '10' jelölésére.

Finnugor számok tízig

Az 1-től 10-ig terjedő számsor ugyanakkor egészként, a két kéz együttes egészként is létezett az ősök szemléletében, s ennek a számsornak a két vége 1 és 10 volt. E két véget szimmetrikusnak fogták föl: 1, 2 | 10-2, 10-1, ahol az 1 szimmetrikus párja 9, a 2-é pedig 8. Ezt a szakirodalom szubtraktív számképzésnek nevezi. A számsor másik végének – érdekes módon – a finnugor nyelvek nem találtak egy nevet, hanem ellenkezőleg, túl sokat találtak. Túl sok név, mint itt is, inkább a jelöletlenség, mint a jelöltség indikációja. Az egész skála, 1-től 10-ig tehát két pilléren nyugszik, a kezdő pillér, '1' jelölt, a befejező pillér '10' jelöletlen. (Ebben az összefüggésben a jelölt a konkrét, a jelöletlen az absztrakt szinonímájaként fogható föl.) A soknevű '10'-et jelentő pillérnek két osztályát különböztethetjük meg: az önálló és összetételben szereplő morfémák osztályát. Önálló '10'-ek: permi *das* és magyar *tíz* << IE **deksan*; finnségi *kymmenen* és mordvin *kemen* < FW **küme(-ne)*; lapp *lqge*, cseremiszi *lu* és vogul *low* < FU **luke* 'szám' [~ 'olvas']; valamint osztják *jšj* < ?. Összetételben szereplő '10'-ek: permi *-min* ~ vogul *-man*, magyar *-văn* < (IE-FU) **mon(e)-*; magyar

-c, -nc < -mīs zürjén, votják < őspermi *mīs, más magyarázat szerint magyar -(n)c < magyar tíz < iráni (pl. oszét) *dæs*.

A '10' mint egész létezett a szemléletben, de nem szükségszerűen jelölt (konkrét) fogalomként, hanem mint a tizes számsor másik (jelöletlen ~ absztrakt ~ homályba vesző) vége, szimmetrikus megfelelője, viszonyítási pontja. Ilyennek mutatják a szubtraktív módon megformált '8' és '9' a permi, volgai, közfinn nyelvekben. Az utóbbi nyelvcsaládban a '8'-ban és '9'-ben a viszonyítási pont '10' nem is szerepel, jelöletlen, ld. **kAktA e-k-sä-n* (*) TWO NEG.VERB-PRES-3-DUAL (Abondolo 1998: 5). De a szamojéd nyelvekben is ez a helyzet, amint a tazi és a vaszjugáni szölkup számok neve is mutatja 10-től 8-ig: 10 = 'kerek tíz', 9 = 'egy híján tíz', 8 'kettő híján tíz'. És alapvetően ugyanez a helyzet az ugor nyelvekben is. A sorozat voltaképpen három jelzős szerkezetből áll, mindháromnak alaptagja 'tíz' (a 'tízek társasága'). A magyar etnolingvisztika kiváló képviselői, Munkácsi és Mészöly úgy vélték, hogy a vogul *low* '10'-hez képest, *ontllow* '9', „oldal[só] tíz”, *ñollow* '8', „orr tíz” lenne, vagy a magyar *kilenc* [*kile* < **kele* ~ **kēle* 'Zunge'] = „nyelv tíz”, nyolc = „orr tíz”, ahol a jelzők testrészek, ill. szervek nevei, jeléül annak, hogy az ujjal való számolás során esetleg megérintették őket. Az osztják számokat elemezve Abondolo (Abondolo 1998: 371) – Rédei nyomán – úgy vélekedik, hogy a vogullal szemmeláthatólag rokon osztják '8' alak vagy a magyar *nyaláb* számlálószó etimológiájába tartozik, vagy – kevésbé valószínűleg – a *négy* osztják megfelelőjének elhomályosult ablautos duálisa. Ez utóbbihoz hasonló szerkezet, mint a szubtraktív megoldás alternatív variánsa, létezik a szölkupban is: a '8' multiplikatív [2x4] változata. Honti úgy véli, hogy a '9' jelentésű vogul alak egy **ánt-täl löγ*, 'seitenlose Zehn' privatív képzővel ellátott jelző (+ számnév szerkezet)-re vezethető vissza. Figyelemre méltó ebben a vonatkozásban a nyenyec '9' és '10' egymáshoz való viszonya is: '9' = „nyenyec tíz”, '10' = „orosz tíz”. E két jelző ahhoz hasonlóan minősíti a szóbanforgó számokat, ahogyan a nyenyeczek magukat jellemzik – az oroszokhoz képest, azaz kevesebbnek, csökkent értékűnek. Távoli analógiaként hadd említsem a Hold metaforikus elnevezését a finneknél, *torpparien aurinko* „a zsellérek Napja”. A metafora arról beszél, hogy a zsellér, miután befejezte napi robotját az uraság földjén, a Hold (= csökkentett értékű Nap) fénye mellett láthatott csak neki saját kis földjének megmunkálásához.

Bármelyik megoldás mellett döntsünk is, mindnek közös vonása, hogy a 8–9–10, de legalább a 9–10 nyelvileg jelzős szerkezetek vagy ha nem azok, akkor azonos módon megformált párhuzamos szavak, amelyek sorozatot alkotnak, melynek origója a nyelvileg kifejezett vagy kifejezés nélküli (jelöletlen) '10'. A '10'-ből alakított szubtraktív számok „csalé” szimmetriája (hogy ti. az '1' szimmetrikus párja nem '10', hanem '9', a '2'-é nem '9', hanem '8') szabályos-szabálytalanul utal a „primitív világgép” szimmetriájára (vö. Simoncsics 2001).

A '6', „átmegy” után és a 'tízek társasága' (melynek origója a „soknevű” '10') között van egy úr, egy 'névtelen' ujj/szám (vö. finn *nimetön sormi*). Ellentétben a '10'-et jelentő szám sok FU nevével, a '7' esetében a FU, sőt a S nyelvek is mindenütt ugyanazt az egyetlen IE számnévet veszik át, bár az egyes átdó nyelvek mások és mások. Ez a megnevezetlenség (~ nyelvi zérus jel ~ kulturális tabu) lehet az egyik oka annak, hogy a 7 szent szám az uráli kultúrákban is.

Abondolo a '20' permi, ugor és ?mordvin közös nevét, amely az egyik 'ember' jelentésű etimonnal tart rokonságot a központi helyzetű finnugor nyelvek közös újításának látja (Abondolo 1998: 370). Az 'ember' és a 'hús [ujjú]' azonosítása és az ezen alapuló névátvitel mögött nem nehéz fölfedezni az eredeti szemléletet. A '10'-nek ilyen szemléletes ikonja nincs, hacsak a két kéz együtt nem az. Ebben a vonatkozásban támogatom az Eropaeus által fölvetett etimológiát, hogy ti. PFU **käme(-ne)* 'tenyér' és PFW **küme(-ne)* 'tíz' összefügg – az előbbi a finnből, ?lappból, osztjából, az utóbbi a finnségiből és a mordvínból van rekonstruálva. (Nem érdektelen e szópárral párhuzamba állítani az UEW PU **kattz* 'hatol, előremergy' és a PFU **kutte* '6' alakjait. Az első szó mindkét párban időb^o eli elsőséget jelent, jelentésüket is – a tesrészt, ill. cselekvést a számhoz képest – eredetibbnek tartjuk, s ezzel hangalakjuk is összhangban áll, amennyiben az időben korábbi alakok első szótagi magánhangzója alsó (T), a későbbieké pedig felső nyelvéllású (⊥), bizonyára ez is az egy számsorhoz tartozó számok együttes változására mutat, mint ahogy a rekonstruktumok szóbeljei egyszerű (nazális) és geminata (orális) zárhangjainak fordított képviseletei a mai nyelvekben is olyan szabályos szabálytalanságokra utalnak, amelyek nem lehetnek véletlenek, azaz függetlenek a számsortól.) Jelentésanilag a 'tenyér' és '10' összekapcsolása csak akkor lehetséges, ha a 'tenyér' eredetileg mindkét tenyeret jelentette (ahogy a *félkéz, félláb, félszem* kifejezések is azt mutatják, hogy *kéz, láb, szem* páros testrészeket jelent). Honti a 'tenyér' etymonját, mint ami a '10' etimológiájának alapja lehetne, azzal utasítja el, hogy nem a tenyérnek, hanem a kéznek vannak ujjai, s hogy az '5 → 10' jelentésfejlődés lehetetlen (Honti 1993: 123). Ez utóbbi, mint láthattuk fentebb, nem áll meg. Az előbbihez pedig megjegyzem, hogy a kézzel számolás egyik lehetséges technikájánál látható, hogy a megszámlolt ujjakat „behajtják” a tenyerükbe, s akkor érnek a számolás végére, ha már mind a tíz ujj „tenyérben” van. A „tenyér” tehát igenis szerepet játszhat a számolásban. Ha e kettő etymon valaha egy volt, csak mint közös finnségi újítás jöhet számításba, a lappból és az osztjából ugyanis a 'tíz' jelentése hiányzik, a mordvínból pedig a 'tenyér'. Hogy mi az oka annak, hogy a '10' „közös” ikonja legföljebb csak a „periférikus” finnségi nyelvekre korlátozódott? Talán az, hogy a két kéz (~ ? tenyér), noha szimmetrikus, mégsem egészen egyenrangú, mégsem alkot tökéletes egységet (szabályos szabálytalanság ill. szabálytalan szabályosság).

A számsornak, s vele kapcsolatban a számlálásnak rituális háttere is van, gondoljunk a magyar *ráolvas*, a finn *lukea loitsu* kifejezésekre. Szinte minden nyelv számsorában találunk versszerű darabokat, párhuzamosságokat pl. finn *yksi, kaksi...viisi, kuusi...kahdeksan, yhdeksän*; magyar *egy [...] négy... öt, hat, hét... nyolc, kilenc*, szölkup *ukkyr [...] nõkyr... šitty-ca-kõt, ukkyr-ca-kõt*. Továbbá: a számsor egyes részeinek e versszerű (paralellisztikus) megformáltsága, mint pl. a szölkup 'kettő híján tíz' – 'egyhíján tíz' – 'kereken tíz' sorozata emlékeztet egy másik szamojéd nyelv, a nyenyec tagadó igéi alkotta sorozatára, 'épphogy nem' – 'kicsit nem' – 'nem', amennyiben csak a sorozat utolsó tagjának, az alaptagnak van határozott profilja (jelentése), a megelőző kettőnek nincs, illetőleg profiljuk elmosódott, sőt az alaptaggal éppenséggel ellentétes is lehet. Van a nyenyec tagadóigék sorozatának szimmetrikus konstellációja is, 'kicsit nem' – 'nem' – 'nagyon nem', ahol a jelöletlen (prefixum

nélküli) középső tag áll szemben a jelölt (prefixumos) szimmetrikus párokkal (vö. Simoncsics 1996). Sorozat, növekvő vagy csökkenő, ill. szimmetrikus felállásban, ahogy a tagadásban megvolt, ugyanúgy megtalálható az alapvető számsorban is. A háttérben az embernek a világra vetített mitikus képe rejtezik, ahol a sorozat-szerűségnek és szimmetriának, általában a szóbanforgó egész lehető legegyszerűbb áttekintésének van jelentősége.

*

Bár a '10'-nek mint főtebb láthatuk prominens szerepe van az uráli nyelvekben, nem beszélhetünk aritmetikai értelemben decimális számrendszeréről. Ez csak írásbeliséggel rendelkező, fejlett technikájú civilizációban jelenhet meg, amely fokra a magyar vagy más uráli kultúra legkorábban is csak a reformáció korában léphetett. Voltak más prominens számok, amelyek jelentős szerepet játszottak a természeti népek kultúrájában. Ilyen volt pl. a '7', amely a híd szerepét töltötte be a természeti népek számlálórendszerei és a kozmikus beágyazottságú magasabb civilizációk aritmetikája között. „A szellemi munkának a fizikai munkától való különválása megfelelő szabad időt biztosított a szellemi munkát végzőknek, és lehetővé tette számukra az égitestek mozgásának következetes, hosszú időn át tartó megfigyelését. Ezáltal egyre világosabbá vált, hogy a természet jelenségei kapcsolatban állanak bizonyos csillagászati jelenségekkel – az égitestek mozgásával –, s ennek alapján a naptári számítás is nem a durva tapasztalatokra, hanem pontos számításokra helyezhető” – írja a munkamegosztáson alapuló magasabb civilizációk „kozmosz beágyazottságú” számrendszereinek kialakulásával kapcsolatban Hahn István (Hahn 1960: 12). A nagyobb számok, évbeosztás, a kör fokai, a hónapok, napok száma, az órabeosztás és a velük kapcsolatos 12-es, 60-as számrendszerek egy az ösfennugor és összamojéd társadalomnál lényegesen fejlettebb civilizáció termékei, amelyeket csak egy differenciált, nagymértékben szakosodott, jól szervezett államgépezetre támaszkodva fedezhetett föl és fejleszthetett ki az ember. Az alapszámsor és a kozmikus beágyazottságú számrendszerek közötti kapcsolatteremtés története az emberi műveltség fejlődésének története a természeti népek kultúrájától a városi civilizáció kifejlődéséig.

IRODALOM

- Abondolo, Daniel 1998: *Khanty*. In: Daniel Abondolo (ed.): *The Uralic Languages*. Routledge, London and New York.
- Fabricius-Kovács Ferenc 1959: A magyar *húsz* 'viginti' számnév etimológiájának kérdéséhez. *Nyelvtudományi Közlemények* 61. 65–78.
- Fabricius-Kovács Ferenc 1960: Az uráli számnevek problémája. *Nyelvtudományi Közlemények* 62. 111–120.
- Hahn István 1960. *Az időszámítás története*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- Helimski, Eugene 1989: Glubinnó-fonologicheskij izosillabizm nenetskogo sticha. *JSFOu* 82. 223–268.

- Helimski, Eugene – A. I. Kuznetsova – E. V. Grupishkina 1980: *Očerki po selkupskomu jaziku*. Moskva.
- Herder, J. G. 1789: *Abhandlung über den Ursprung der Sprache, eine von der k. Akademie der Wissenschaften in Berlin gekrönte Preisschrift*. Berlin
- Honti László 1993: *Die Grundzahlwörter der uralischen Sprachen*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Janhunen, Juha 1998: *Samoyedic*. In: Daniel Abondolo (ed.): *The Uralic Languages*. Routledge, London and New York
- Kempelen, Wolfgang von 1791: *Mechanismus der menschlichen Sprache nebst Beschreibung seiner sprechenden Maschine*. Mit XXVII Kupfertafeln. Wien bei I.B.Degen.
- Kempelen Farkas 1989: *Az emberi beszéd mechanizmusa, valamint a szerző beszélőgépezének leírása*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Lehtisalo, Toivo 1953: Samojeedin 'kuutta' merkitsävästä lukusanasta. *Virittäjä* 128–129.
- Lotz, János 1939: *Das ungarische Sprachsystem*. Stockholm.
- Niemi, Jarkko 1998: *The Nenets Songs*. Acta Universitatis Tamperensis 591.
- Rédei Károly (szerk.) 1986–90: *Uralisches Etymologisches Wörterbuch*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Schulz, Benjamin 1769: *Orientalisch- und Occidentalisches A-B-C-Buch*. B. Sch. tranquebari dán királyi kommisszárius által. Naumburg és Zeitz [évszám].
- Sammallahti, Pekka 1988: *Historical Phonology of the Uralic Languages*. In: Denis Sinor (ed.): *The Uralic Languages*. Leiden – New York – København – Köln. 478–554.
- Simoncsics Péter 1977: *Reconstructio sequentiae litterarum *kš linguae Proto-Uralicae in linguis Samoiedicis demonstrata*. In: D. Sinor (ed.): *Studies in Finno-Ugric Linguistics in Honor of Alo Raun. = Uralic and Altaic Series* 131. Bloomington, Indiana. 311–318.
- Simoncsics Péter 1996: *Modus tollens, modus ponens. A nyenyec tagadóigékről és állító párjaikról*. In: Terts István (szerk.): *Nyelv, nyelvész, társadalom. Emlékkönyv Szépe György 65. születésnapjára*. Janus Pannonius Tudományegyetem, PSZM Programiroda, 2. kötet. 246–261.
- Simoncsics Péter 2001: *The Verbal Art of Nenets Shamanism*. *Eurasian Studies Yearbook* 73. Bloomington, Indiana. 43–125.

WOLFGANG VON KEMPELEN AND THE SELKUP NUMBERS
FROM 1 TO 10

PÉTER SIMONCSICS

In his *Mechanismus der menschlichen Sprache nebst Beschreibung seiner sprechender Maschine* from 1791 Wolfgang von Kempelen publishes the numbers from 1 to 10 in twelve languages, among them also in Selkup under the name „Siberian Ostyak”. It is the first – though not quite correct – reference to a Samoyedic language in the Austro–Hungarian Empire. In connection with the names of the basic numbers in Selkup the author discusses the problem of Samoyedic and Finno-Ugric numerals in respect to their Uralic background. Specific focus directed on the gap between numerals 6 and 10, i. e. on numerals 7, 8, 9 including 10 which lack autochthonous names in most cognate languages. Attempts are made to solve the Proto-Uralic paradox of „how to count from 1 up to 10 without having indigenous names for 7, 8, 9 and 10.”